НАХЧЫВАНСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА

На правах рукописи

СЕВИНДЖ АДАЛЯТ кызы ДЖАББАРОВА

ФОРМИРОВАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В НАХЧЫВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Специальность: 5308.01 – Общая экономика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

На соискание научной степени доктора философии по экономике

НАХЧЫВАН – 2015

Диссертация выполнена в Институте Экономики Национальной Академии Наук Азербайджана.

Научный руководитель: **Рена Полад гызы Султанова**
доктор экономических наук, профессор

Официальные оппоненты: **Агарза Агагасан оглы Рустамов**
доктор экономических наук, профессор

Джейхун Ильхам оглы Махмудов
доктор философии по экономике, доцент

Ведущая организация: Азербайджанский Научно - Исследовательский Институт Экономики и Организации Сельского Хозяйства, отдел «Использования трудовых ресурсов и социальной инфраструктуры села»

Защита диссертации состоится 27 июня 2015 г. в «___» часов на заседании Диссертационного Совета Д.01.211 в Нахчыванском Отделении НАН Азербайджана.

Адрес: AZ 7000, г. Нахчыван, проспект Г.Алиева 76, Нахчыванское Отделение НАН Азербайджана, основное здание, актовый зал.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке Нахчыванского Отделения НАН Азербайджана.

Автореферат разослан   мая 2015 года.

Ученый секретарь
Диссертационного Совета Д.01.211: **доцент Э.А.Шихалиев**

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы. Экономические реформы, проводимые в Азербайджане, способствовали обеспечению устойчивого развития экономики в целом. Реформирование экономики страны, в свою очередь, способствовало расширению предпринимательской деятельности, в особенности в сфере малого бизнеса. В этой связи настоятельным является эффективное использование имеющегося трудового потенциала в регионах Азербайджана.

В целях обеспечения устойчивого и сбалансированного развития регионов страны, в том числе и Нахчыванского экономического района, важным представляется стирание различий между ними, эффективное использование имеющегося потенциала и повышение материального благосостояния населения.

Согласно «Государственной Программе социально-экономического развития регионов в 2009-2013гг.» была проделана существенная работа в направлении обеспечения социально-экономического развития региона. Так, анализ макроэкономических показателей Нахчыванской Автономной Республики показывает, что за прошедшие пять лет реальный объем валового внутреннего продукта увеличился в 2,9 раз и составил 2 млрд. 338 млн. манат, доля валового внутреннего продукта на душу населения увеличилась в 2,7 раз и составила 5 тыс. 423 манат. В Автономной Республики наблюдалось увеличение объемов промышленности в 5,2 раза, а в сельском хозяйстве в 2,2 раза[1].

В этом направлении следует подчеркнуть и об успешной реализации Государственной Программы «Стратегии Занятости в Азербайджанской Республике» (2006-2015гг.). Стратегия предусматривает совершенствование политики в рамках проводимых экономических реформ в области занятости и рынка труда, определение приоритетов, направленных на стимулирование создания институциональной среды для открытия новых рабочих мест. В этом направлении в Нахчыванском экономическом районе были получены ощутимые результаты. В результате проводимой политике в регионе был приостановлен рост безработицы, созданы новые рабочие места.

---

[1] Naxçıvan Muxtar Respublikasının Normativ xüquqi aktlar toplusu. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin nəşri, 2014, s. 78.

Однако, несмотря на это, и созданная структура общественного производства, и демографическая ситуация, и уровень производственной культуры, и степень подготовленности кадров в регионе оставляет желает лучшего.

Следовательно, сегодня нарастание неравномерности в региональном развитии страны, где сложился огромный разрыв в их уровнях развития, выдвигает решение обеспечения структурной перестройки экономики, повышение эффективности использования производственного и ресурсного потенциала, выравнивание стартовых условий социально-экономического развития регионов. В этом отношении предъявляются новые требования к качеству подготовки кадров, повышению их квалификации в соответствии современным требованиям, направлению инноваций в человеческий капитал и тем самым к обеспечению эффективности использования трудового потенциала в целом по региону.

Степень освещённости проблемы. В экономической литературе различные аспекты экономико-демографических проблем как в целом по Азербайджану, так и на уровне регионов рассматривались в трудах таких учёных, как Алескерова А.И., Мурадова Ш.М., Нуриева А.Х., Кулиева Т.А., Искендерова Р.К., Султановой Р.П., Ахмедова Н.Х., Надирова А.А., Рустамова А.А. и др.

Их труды были полезны автору с точки зрения теоретико-методологических подходов к разрабатываемой проблеме.

Отдельные вопросы данной проблемы привлекали внимание и зарубежных учёных-экономистов, среди которых можно назвать Бойко А.И., Боярский Г.Н., Брук С.И., Костаков В.Г., Котлер А.Е., Панкратов А.С., Портер М. Ю., Цихан Т.В. и др.

Однако, не умаляя значения и достоинства всех научных разработок азербайджанских учёных, необходимо отметить, что в таком аспекте, в каком рассматривается данная проблема, она не была объектом специального исследования. В этой связи исследование проблем формирования и использования трудового потенциала в Нахчыванской Автономной Республике приобретает особое значение.

Таким образом, бесспорная актуальность и очевидная недостаточная разработанность обусловили выбор темы настоящей диссертации.

Объектом исследования выступает трудовой потенциал Нахчыванского экономического района.

Предметом исследования является исследование формирования и эффективного использования трудового потенциала.

Целью диссертационной работы является исследование и разработка методических принципов и практических рекомендаций по формированию и использованию трудового потенциала Нахчыванского экономического района.

Для реализации поставленной цели в диссертации решались следующие задачи:

- уточнение терминологического аппарата понятия «трудовой потенциал», отличного от таких категорий как «рабочая сила», «трудовые ресурсы» и др. и на этой основе определение его сущности и значения;
- выявление особенностей происходящих демографических изменений в регионе, и их влияние на формирование трудового потенциала;
- исследование степени отражения социально-экономического развития на трудовой активности экономического района;
- проведение анализа состояния развития занятости в Нахчыванской Автономной Республике и ее экономическая оценка;
- использование новых форм и методов по управлению инновациями в процессе труда;
- разработка рекомендаций по обобщению опыта развитых стран по кластеризации экономики и на этой основе обеспечение эффективности трудового потенциала.

Методической и теоретической базой исследования послужили труды зарубежных и отечественных ученых-экономистов исследовавших вопросы демографии, формирования и использования трудовых ресурсов, материалы зарубежных и отечественных научно-практических конференций и законодательные документы государственных органов республики.

Информационную базу диссертации составили материалы Государственного Комитета по Статистике Азербайджанской Республики, а также Государственного Комитета по Статистике Нахчыванской Автономной Республики, Министерства Экономического Развития Азербайджанской Республики и других соответствующих министерств и ведомств республики.

Научная новизна диссертационной работы состоит в следующем:

- на основе анализа отечественных и зарубежных подходов выявлена отличность и общность понятия «трудовой потенциал» от таких категорий, как «рабочая сила», «трудовые ресурсы» и др. и на этой основе определена его сущность и значение;
- исследованы демографические изменения, происходящие в регионе, половозрастной состав населения, неравномерность распределения населения по районам и их влияние на формирование трудового потенциала;
- показана степень отражения социально-экономического развития на трудовой активности экономического района;
- анализировано состояние развития занятости в автономной республике и на этой основе дана его экономическая оценка;
- на основе обобщения опыта развитых стран даны рекомендации по эффективному использованию трудового потенциала.

Теоретическая и практическая значимость исследования состоит в том, что на основе проведённого анализа получены рекомендации, которые могут быть использованы в разработке Государственных Программ и в учебных процессах высших учебных заведений по предметам «Экономическая теория», «Экономика труда», «Демография» и др.

В качестве статистической базы использовались материалы Госкомстата Азербайджанской Республики, Нахчыванской Автономной Республики, Министерства Экономического Развития Азербайджанской Республики и других соответствующих министерств и ведомств республики, материалы зарубежных и отечественных научно-практических конференций и законодательные документы государственных органов республики.

Апробация результатов исследования. Основные результаты исследования апробированы в выступлениях автора на республиканских и международных научно-практических конференциях и семинарах таких, как: международная научно-практическая конференция на тему: «Проблемы формирования инновационного сельскохозяйственного производства» (Баку, 2010); международная научно-практическая конференция на тему: «Проблемы и перспективы инновационного развития экономики»

(Киев-Симферополь-Алушта, 2012); международный конгресс на тему: «Кавказ и Центральная Азия в процессе глобализации» (Баку, 2014).

Основные результаты исследования и научно-практические рекомендации были приняты и использованы в работе Государственной Службы Занятости созданной при Министерстве Труда и Социальной Защиты Нахчыванской Автономной Республики (справка №11/49 от 09 апреля 2015 года).

Результаты проведённого автором исследования с практическими рекомендациями отражены в 10 научных работах, из которых 7 статей, 3 - материалы конференций.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, 6 параграфов, заключения и списка использованной литературы. В работе содержится 2 схемы и 21 таблица.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении обоснована актуальность выбранной темы, показана степень ее изученности, сформулированы цель, задачи, объект исследования, ее научная новизна, теоретическая и практическая значимость, апробация и внедрение результатов исследования, публикации по теме диссертации и структура работы.

В первой главе – «Теоретико-методологические основы формирования и развития трудового потенциала Нахчыванской Автономной Республики» исследуются факторы формирования и развития трудового потенциала, а также демографические изменения и их влияние на эффективное использование трудового потенциала.

Социально-экономические условия жизни общества в значительной степени оказывают своё воздействие на процесс воспроизводства населения. В то же время изменения, происходящие в уровнях демографических процессов и структурах населения, оказывают своё непосредственное влияние на воспроизводство общественного продукта.

Экономико-демографические проблемы развития общества, их исследования и решения стоят в ряду наиболее важных проблем народонаселения. Это объясняется необходимостью анализа динамики численности, возрастно-полового состава и распределения трудовых ресурсов на территории страны. Изменение социально-экономических

условий, разрыв хозяйственных связей, сокращение производства, ухудшение жизненного уровня значительных категорий населения, усилившаяся региональная дифференциация уровня жизни – находит отражение в структурных изменениях миграционного потенциала и в характере миграционных процессов. Важную роль для формирования и развития миграционного потенциала стали играть следующие моменты: высвобождение трудовых ресурсов в результате сокращения производства, и, как следствие, появление безработных.

Однако благодаря экономическим реформам, проводимым в автономной республике, значительно повысился социальный уровень населения и был замедлен процесс миграции из неё.

Так, исследования показывают, что согласно переписи населения в 2009 году в Нахчыванской Автономной Республике проживало 398323 человек, из них мужчин – 198267 чел., а женщин – 200056 чел. Сельское население в автономной республике составляет 282835 чел., а городское – 115488 чел., т.е. превалирует на 167347 чел., а в 2012 г проживало 427,2 тыс. чел[1]. Исследована численность населения по возрастным группам, выявлено что в Нахчыванской Автономной Республике большую часть населения составляет молодёжь и средняя часть населения. Это является положительным моментом для будущего формирования трудового потенциала республики.

В то же время, следует отметить, что наибольшая плотность населения приходится на Шарурский район и город Нахичевань, т.е. плотность населения распределена неравномерно по автономной республике.

Также, в этой главе исследован терминологической аппарат понятия «трудовой потенциал», изучены и обобщены мнения различных ученых. Автор сходится во мнении, что под трудовым потенциалом общества понимаются ресурсы труда, определяемые общей численностью населения, способного по своим физическим и духовным качествам участвовать в общественном производстве, его половозрастная структура, образовательный уровень и возможности оптимизации отраслевой, территориальной и профессионально-квалификационной структуры занятости. Так, человеческой фактор следует трактовать шире социальных и психологических качеств

---

[1] Azərbaycan regionları. Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: Səda, 2013, s.61.

самой человеческой личности, проявляющихся в процессе трудовой и общественной деятельности людей, от степени развития человеческого фактора зависит и трудовой потенциал, его качественные характеристики.

Трудовой потенциал, по мнению автора, является интегральной характеристикой, ряд исследователей сходится во мнении, что возможности каждого общества в обеспечении личного фактора различны.

Интегральная производная от численности населения, количества регламентированного для нужд производства времени в течение всей человеческой жизни и интенсивности трудовой деятельности в течение регламентированного рабочего составляет трудовой потенциал некоей экономической единицы[1].

По мнению автора, в современных условиях, изменение содержания труда, ужесточение требований к рабочей силе, вносят определенные коррективы в понятие трудоспособность из-за отсутствия необходимых знаний, навыков и опыта.

Особое место в изучении экономической демографии Нахчыванского региона отводится исследованию трудового потенциала населения и, более узко, половозрастного состава населения.

Так, исследуя динамику численности населения и его полового состава в Нахчыванской Автономной Республике, приходим к выводу о том, что за период 1985-2011 гг. в целом по региону наблюдается тенденция роста численности населения на 140,3 тыс. чел., в том числе мужчин на 71,7 тыс. чел., а женщин на 68,6 тыс. чел[2]. В повышении численности населения в регионе основную роль играет социальный фактор, так как за последние годы благодаря экономическим реформам были достигнуты положительные результаты во всех отраслях экономики, а это, в свою очередь, повлияло на повышение жизненного уровня населения.

Понимание основных направлений изменения воспроизводства населения в прошлом и возможность выявления на этой базе основных направлений развития демографических процессов в

---

[1] Панкратов А.С. Управление воспроизводством трудового потенциала. М.: Изд-во МГУ, 1988, с. 56.

[2] Naxçıvan Muxtar Respublikasının statistik göstəriciləri. Naxçıvan: Əcəmi, 2012, 36 s.

будущем позволяют, прежде всего, определить сущность обострения демографической обстановки. Демографическая политика, с одной стороны – это составная часть общей социально-экономической политики общества, с другой стороны – это составная часть политики народонаселения наряду с регулированием занятости, условий труда, уровня жизни, социального обеспечения населения.

Выявлено, что демографическая политика включает в себя воздействие общества в первую очередь, на рождаемость.

Объектом демографической политики выступает население страны в целом или её отдельные части, отдельные социально-демографические группы населения. Демографическая политика представляет совокупность разносторонних мер, которые условно делят на три группы – экономические, административно-правовые и воспитательно-пропагандистские. Направленность таких мер многообразна: снижение заболеваемости и смертности, повышение или снижение уровня рождаемости, изменение объёма миграции и др. Следует отметить, что для успешного воплощения демографической политики важным является определение её целей, в том числе размеров демографических показателей населения. Эти показатели можно рассчитывать при помощи системы показателей, как для всего населения республики, так и отдельно для мужчин и женщин.

Так, исследования показывают, что за период 1996-2013 гг. в целом по Нахчыванской Автономной Республике прослеживается тенденция снижения материнской смертности и доведение её до нулевого уровня в 2013 году[1].

Так, исследуя демографические показатели по Нахчыванскому экономическому району за период 2005-2013 гг., прослеживается тенденция роста за исследуемый период времени по таким показателям, как численность населения на 53,2 тыс. чел., увеличение рождаемости на – 3413 чел., а также естественного прироста на 477 чел., снижение смертности на 110 чел., в том числе детей до одного года на 21 чел. (см. табл. 1).

---

[1] Azərbaycan regionları. Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: Səda, 2013, s 54.

Таблица 1

Демографические показатели по Нахчыванскому экономическому району за период 2005-2013 гг.

	2005	2009	2010	2011	2012	2013
Численность населения (на конец года), тыс. чел.	382,1	402,4	410,1	418,5	427,2	435,3
Естественный прирост	4239	5743	8072	8379	8519	7762
рождаемость	6350	7852	10116	10404	10525	9763
смертность	2111	2109	2044	2025	2006	2001
В том числе: дети до одного года	30	15	13	10	10	9
бракосочетаний	3727	3445	3397	3435	3458	3512
разводов	236	305	333	324	324	314

Примечание: таблица составлена автором на основе следующего источника: Регионы Азербайджана. Госкомстат. Баку: Сяда, 2013, стр.61.

В настоящее время в Нахчыванской Автономной Республике действуют 329 больниц, 87 женских консультаций, детская поликлиника и амбулатория, 2 стоматологические поликлиники и 7 станций скорой помощи. В 2012 году 9182 человеку были оказаны амбулаторные услуги и скорой помощи, что на 4,7 тыс. чел больше чем в 1990 г[1].

Так, проведённые исследования показывают, что за последние годы в Нахчыванском экономическом районе благодаря проведению экономических реформ в республике значительно повысился социальный уровень жизни населения. Поэтому сегодня наблюдается увеличение естественного прироста населения, рождаемости и уменьшения смертности по сравнению с предыдущими годами (см. таблица 1).

В 2012 году в Нахчыванской Автономной Республике для повышения уровня здоровья населения были сооружены 948 спортивных объектов, что на 1,7 раза больше, чем в 1995 г.

[1]Azərbaycan regionları. Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: Səda, 2013, s. 64

Подытоживая сказанное, в этой главе отмечается, что в течение последних 15-20 лет, происходящие положительные изменения в демографическом процессе, сильно повлияли на формирование населения и по возрастному и половому составу труда и по структуре труда.

Во второй главе, которая носит название – **«Анализ и экономическая оценка состояния использования трудового потенциала в Нахчыванской Автономной Республике»** рассматриваются вопросы влияния социально-экономического развития на трудовую активность населения и состояние развития занятости в регионе.

В этой главе на основе статистических материалов, используя методы сравнительного, системного, математико-статистического анализа, аналитического обобщения оцениваются изменения в динамике и структуре трудового потенциала, анализируется современное состояние распределения трудового потенциала по административным территориям региона и отраслям экономики.

В современных условиях тип и уровень воспроизводства населения определяется влиянием социально-экономических условий жизни. Изменения в населении отражаются на основных показателях развития отраслей экономики в целом.

В результате претворения в жизнь «Государственной Программы по социально-экономическому развитию регионов Азербайджанской Республики в 2009-2013 гг.» были получены ощутимые результаты. Так, в 2013 г. в автономной республике было произведено ВВП в сумме на 2 млрд. 339млн. манат, а это по сравнению с предыдущим годом составляет 10,3% роста[1]. Всего за пять лет осуществления «Государственной Программы по социально-экономическому развитию Нахчыванской Автономной Республики 2009-2013», реальный объем ВВП вырос в 2,9 раз и составил 2 млрд. 339 млн. манат[2]. Номинальный объем ВВП на душу населения возрос по сравнению с 2012 г. на 9%, а, в общем, за пять лет в 2,7 раз, составив при этом 5423 манат.

---

[1] 2013-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının xülasəsi. Naxçıvan: Əcəmi, 2014, s.4.

[2] Naxçıvan Muxtar Respublikasının Normativ xüquqi aktlar toplusu. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin nəşri, 2014, s. 78.

Следует отметить, что в 2012 году численность населения возросла на 2,1% по сравнению с предыдущим годом, составив при этом в 2013 году более 435 тыс. человек[1].

В 2013 г. объём промышленной продукции возрос на 6,3%, сельскохозяйственной продукции на 6,9%, грузовые перевозки в транспортном секторе на 9,5%, внешнеторговый оборот на 13,5%, в том числе объём экспорта 7,7%, доходы населения на 7%, среднемесячная заработная плата на одного работающего на 4,9%.

В Нахчыванском экономическом районе в 2013 г. было произведено продукции на сумму 862,9 млн. манат и по сравнению с 2012 г. этот показатель возрос на 6,3%. В промышленном производстве продукции 95,6% приходится на товары, а 4,4% – на услуги. Необходимо подчеркнуть, что 92,6% произведённой продукции падает на долю частного сектора.

За исследуемый период 2005-2012 годы в автономной республике количество действующих предприятий увеличилось на 39 единиц, объём промышленной продукции на сумму 58285 манат, среднесписочная численность работников на 12264 человек, а средняя заработная плата на 239,1 манат.

В 2013 г. в автономной республике было построено и сдано в эксплуатацию 592 объекта различного назначения, из них вновь созданные и капитально отремонтированные 157 объектов[2].

Одним из комплексных мер направленных на удовлетворение потребностей населения в продовольственных товарах за счёт местной продукции было принятие в 2008 г. «Государственной Программы по обеспечению потребности населения Нахчыванской Автономной Республики в продовольственных товарах в 2008-2015 гг.». На данный момент были получены ощутимые результаты, в 2013 году объём продукции земледелия по сравнению с 2008 г. возрос в 2,4 раза, составив в сумме 223 млн. манат, а животноводства за этот период на 91,9%, составив в сумме 114 млн.163 тыс. манат.

В 2013 году в автономной республике было засеяно 60,127 тыс. гектаров земли, а это по сравнению с 2012 годом больше на 9 гектаров.

---

[1] 2013-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının xülasəsi. Naxçıvan: Əcəmi, 2014, s.27.

[2] 2013-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının xülasəsi. Naxçıvan: Əcəmi, 2014, s. 11

Следует отметить, что в соответствии с реализацией «Государственной Программы фруктоводства и овощеводства в Нахчыванской Автономной Республике в 2012-2015 гг.» в 2013 г. производство фруктов возросло на 3%, а овощей на 1%.

Исследования показали, что за последние 2 года как в сельском и рыболовецком хозяйстве, так и в других отраслях экономики Нахчыванской Автономной Республики, произошли положительные изменения. В автономной республике различными предприятиями производятся более 332 наименований сельскохозяйственной и продовольственной продукции. Положительным является то, что уже теперь потребность населения автономной республики по 106 видам продовольственных и 226 видам непродовольственных товаров обеспечивается за счет местного производства. Продукты этих отраслей имеют особое значение в регулировании внутреннего рынка, препятствуют повышению цен и полному удовлетворению потребностей населения. Но самое главное, развитие этих отраслей позволяет открыть новые рабочие места и повысить уровень занятости в Нахчыванской Автономной Республике.

Необходимо подчеркнуть, что больше половины промышленной продукции сосредоточены в Нахичеванском промышленном узле. Неравномерность в распределении социально-экономического развития отдельных регионов – это тяжелое наследство прошлого и конечно, со временем, только с помощью целенаправленной деятельности можно добиться результатов в этом направлении[1]. По мнению автора одним из этих мер является создание соответствующей инфраструктуры в различных районах Нахчыванской Автономной Республики.

В Нахчыванском экономическом районе ведутся работы по созданию приемлемой транспортной инфраструктуры. Усиленно ведутся работы в направлении прокладки автомобильных дорог, обеспечена бесперебойная работа железнодорожного транспорта.

Так, за 2009-2013 годы было построено или капитально отремонтировано 44 моста и 880 км магистральных и местных дорог. В 2013 году грузовые перевозки в автономной республике по сравнению с 2012 годом возросли на 9,5%, а пассажироперевозки на 8,9%. Доход, получаемый как от грузовых, так и пассажирских

[1] Azərbaycan iqtisadiyyatının daima yüksələn müstəgillik dövrü.Bakı: SBS, 2012, s. 229.

перевозок составил в сумме 46 млн.578 тыс. манат, что больше по сравнению с 2012 годом на 8,5%.

За последние годы в автономной республике ведутся целенаправленные работы в направлении развития экономической системы и обеспечения динамичного развития региона, важную роль в экономике, которой играет предпринимательство. В 2013 г. в целях оказания помощи предпринимательству, в автономной республике систематически проводятся бизнес-форумы, конференции также был создан Бизнес-Центр. В настоящее время в целом по республике развивают свою деятельность 24 юридических и 1162 физических лиц.

Следует отметить, что вследствие проведения экономических реформ материальное благосостояние населения автономной республики улучшилось, и повысилась его покупательная способность. В 2013 г. на потребительском рынке автономной республики было реализовано продукции и оказано услуг на сумму 289 млн. манат, это по сравнению с 2012 годом больше на 12,7%. В целях повышения качества оказания услуг населению в Шахбузском, Шарурском, Ордубадском и Бабекском районах были построены центры по оказанию услуг.

Таким образом, успехи, достигнутые в социальном экономическом развитии Нахчыванского, региона способствовали улучшению демографического положения и повышению материального благосостояния населения.

Проведённые исследования показывают, что в Нахчыванской Автономной Республике больше половины населения является трудоспособным, и они являются экономически активными людьми. В нижеуказанной таблице показаны данные, отражающие число экономически активного населения в Нахчыванской Автономной Республике. Проведённые исследования показали, что в Нахчыванской Автономной Республике за период 2000-2012 гг. наблюдается рост экономически активного населения на 47,2 тыс. человек (соответственно в 2000г.-173,8; 2012 г.-221,0).

Исследования показывают, что за последние годы в Нахчыванской Автономной Республике удельный вес наемных работников по различным видам экономической деятельности увеличился. Так, рост наблюдается по таким отраслям экономики, как

сельское хозяйство, добывающая промышленность, строительство, оптовая и розничная торговля, транспорт и связь.

Следует отметить, что за 2003-2013гг. в Нахчыванской Автономной Республике было открыто 57109 новых рабочих мест. За этот период из вновь созданных рабочих мест 26472 приходится на новые предприятия и организации, 13189 на долю действующих предприятий, 1137 на долю предприятий и организаций, 16311 по другим мероприятиям (по различным международным и местным проектам, по ремонтным работам и др.). Из открытых новых рабочих мест 22891 или же 40,1% приходится на государственный сектор, 34218 или же 59,9% на частный сектор.

Известно, что на структуру уровня занятости населения огромное влияние оказывают инновации, их использование и распределение рабочей силы всегда находятся в центре внимания. Но следует отметить, что общественное разделение труда, структура занятости в зависимости от передвижения работников, перераспределения трудовых ресурсов между отраслями и внутри отрасли, как при плановом ведении хозяйства, так и в условиях рыночной экономики всегда была противоречива. В системе рыночных отношений этот процесс еще более усугубился и стал неуправляемым.

Сегодня молодёжь, заканчивающая высшие и средне – технические учебные заведения, не получает направления на работу и даже нет системы обеспечения работой по требованиям и потребностям.

Следует подчеркнуть, что вся противоречивость этим не ограничивается, она имеет более глубокие и основательные причины. По- нашему мнению, они заключаются в следующем:

- ни во всех отраслях экономики используются инновации, не осуществляется экономия рабочей силы;
- влияние научно-технического прогресса на качество и количество рабочей силы носит разносторонний характер, связанный с содержанием и значением каждого из этих показателей;
- объём производства по отраслям, численность работников, состояние желаемой динамики производительности труда;
- пригодности рабочей силы для других отраслей;
- невозможность регулирования движения рабочей силы внутри отрасли и между отраслями в условиях рыночной системы;

- переход рабочей силы с одной отрасли в другую требует огромных финансовых расходов для их переподготовки;

- при изменении рабочего места между отраслями и специальностями работники проявляют различные позиции (потери различных льгот, трудность адаптации на новом месте и т.д.);

- проблема соответствия происходящих изменений в движении рабочей силы внутри отрасли и между отраслями под влиянием научно-технического прогресса требованиям рынка труда;

- отсутствие конкретного рыночного механизма о распределении рабочей силы по отраслям и между отраслями.

Безработица является очень сложным и многосторонним общественным процессом и имеет экономические, политические, демографические, психологические, духовные и др. различные негативные последствия. Но, к сожалению, пока в экономической литературе не имеется разработки критериев и показателей для определения потерь в связи с безработицей.

Поэтому важным является разработка особой методики для определения потерь и степени влияния безработицы на экономику и социальные процессы в регионах республики и в том числе в Нахчыванской Автономной Республике.

Проблемы снижения уровня безработицы населения и обеспечения их полной и эффективной занятости является необходимой и постоянно насущной проблемой в Азербайджанской Республике. Эта проблема нашла своё выражение в двух Государственных Программах по социально-экономическому развитию регионов в Азербайджанской Республике (I-ая 2004-2008 гг., II-ая 2009-2013 гг.).

В постсоветских государствах иногда в некоторых отраслях производства на некоторое время работу приостанавливали. Уменьшение потребности в рабочей силе на отдельных отраслях связано с развитием научно-технического прогресса, открытием новых конкретных мест и созданием новых отраслей.

Уменьшение потребности в рабочей силе происходит в определенном цикле экономики, уменьшается потребность в продуктах, и повышаются производственные расходы.

Таблица 2

Рынок труда в Нахчыванской Автономной Республике за период 2005-2013 гг.

	2005	2009	2010	2011	2012	2013
Средняя номинальная заработная плата, манат	77,2	256,1	304,7	342,8	360,7	376,1
Получивший статус безработных, число	7904	55	52	32	-	-

Примечание: таблица составлена автором на основе следующего источника: Регионы Азербайджана. Госкомстат. Баку: Сяда, 2013, стр. 65.

Анализируя рынок труда (таблица 2) выявлено, что в последние годы число зарегистрированных безработных, получивших официальный статус, уменьшился и был доведён до нуля. Так, если в 2005 году число безработных составило 7904 человека, то в 2013 г. это число было доведено до нуля. Снижение числа безработных и одновременное увеличение заработной платы в экономике считается редким явлением и свидетельствует о всестороннем развитии и превращении Нахчыванской АР в экономически обеспечивающий себя регион.

Следует подчеркнуть, что развитие малого и среднего предпринимательства указывает на безвозвратность рыночных отношений и имеет огромное значение в разрешении проблемы занятости, развитии экономики, увеличении доходов населения, обеспечении рынка товарами и тем самым гарантирование продовольственной безопасности государства.

Проведённые исследования показывают, что в Нахчыванском экономическом районе не все предприниматели занимаются производством. Анализом выявлено, что в этой сфере ещё имеются определенные сложности и препятствия. Это в основном связано с нехваткой финансовых ресурсов, техники, высоким уровнем расходов на транспорт, отсутствием производственных зданий и т.д.

Надо признать, что как по стране в целом, так и в Нахчыванской Автономной Республике в подготовке и переподготовке грамотных и

способных кадров имеются определенные недостатки, что негативно сказывается на формировании профессионального рынка труда, на уровне жизни населения, его занятости и снижении уровня безработицы. Поэтому для овладения молодежью специальностей и профессий нужна политика государственного регулирования.

В третьей главе – **«Основные направления совершенствования управления трудовым потенциалом в Нахчыванском экономическом районе»** рассматривается управление инновациями в процессе труда и региональные кластеры и их роль в эффективном использовании трудового потенциала. Инновационность в процессе труда является производной от образа жизни, поведенческой ориентации и культуры. Она предполагает развитие научного творчества в процессе труда, достижение определенных значимых результатов. Для формирования инновационности в процессе труда крайне важен инновационный потенциал конкретной организации, предприятия, на котором трудится работник, готовность к воспитанию новых идей.

В настоящее время имеющиеся недостатки в трудовой сфере Нахчыванской Автономной Республики требуют формирования действенной системы управления трудовым потенциалом в условиях качественно новых демографических и социальных ограничений на рынке труда.

Одним из основных мер опережающей адаптации экономически активного населения к инновационным изменениям окружающей среды предлагаются: система непрерывного профессионального образования, сертификация профессиональных квалификаций выпускников, государственно-частное партнерство в организации образовательного процесса.

Как показывают исследования, в 2012 году в экономику автономной республики за счёт всех финансовых источников было вложено инвестиций на сумму в общем объёме 982,3 млн. манат, что возросло по сравнению с 2011 годом на 20,4%. Ттакже за 2009-2013 годы годовой объем инвестиций на развитие экономики Нахчыванской АР вырос в 3,4 раза и составил 1 млрд. 38 млн. манат.

Возобновление образовательной инфраструктуры, оснащение школ новыми видами технологий может существенно повлиять на формирование и использование трудового потенциала региона. Исследования показывают, что за 2009-2013 годы в Автономной

Республике было открыто 35 новых средних школ, осуществлено строительство 10 детских садов, а также произведен капитальный ремонт 40 школ и 2 детских садов[1].

Однако, оканчивающие учебные заведения молодые люди, сталкиваются с рядом проблем, которые заключаются в следующем:

- отсутствие механизма взаимосвязи между образовательными учреждениями и рынком труда;

- неумение большинства выпускников в полной мере показывать свои способности.

В условиях развития рыночной экономики повышаются требования к качественным характеристикам трудового потенциала в силу научно-технического прогресса. Неслучайно, наблюдаемая несбалансированность рабочих мест и работников в ряде стран, в том числе и в Азербайджане, объясняется не дефицитом трудовых ресурсов в целом, а нехваткой работников соответствующего качества. Важнейшей стороной повышения эффективности производства в условиях рынка выступает степень реализации в продукте способностей работников, их знаний и творческого отношения к труду. Иными словами, трудовой потенциал - это интегральная форма, количественно и качественно характеризующая способность человека. Следовательно, использование нововведений позволило открыть новые рабочие места и повысить уровень занятости в Нахчыванской Автономной Республике.

Наряду с указанными выше мероприятиями на изменение структуры занятости региона повлияли и другие факторы: формирование многоукладной экономики, изменение отраслевой структуры производства, развитие рыночной системы и т.д.

Системный подход к воспроизводству потенциала как целостности можно реализовать на основе региональной стратегии и целевой программы развития трудового потенциала, как составная часть программы социально-экономического развития региона на долгосрочную перспективу. При этом цели, задачи, приоритеты, ресурсы и механизм реализации программы развития трудового потенциала должны быть увязаны с другими направлениями регионального развития. Однако регионы Азербайджана, в том числе

---

[1] Naxçıvan Muxtar Respublikasının Normativ xüquqi aktlar toplusu. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin nəşri, 2014, s. 80.

и Нахчыванская Автономная Республика, такие стратегические документы не разрабатывают, несмотря на их очевидную необходимость.

Целью региональной целевой программы развития трудового потенциала является обеспечение расширенного воспроизводства конкурентоспособного трудового потенциала. Структура региональной целевой программы развития трудового потенциала должна соответствовать фазам воспроизводства трудового потенциала. Для каждой фазы разрабатывается подпрограмма единой целевой программы.

Управленческие воздействия правительства Нахчыванского региона должны быть сосредоточены на шести основных составляющих трудового потенциала: демографическом, социальном, экономическом, психологическом, пространственном и институциональном.

В последние годы в стране ускорился процесс индустриализации реальных секторов экономики на основе создания промышленных кластеров-технопарков, чему способствовало принятие Указа Президента Азербайджанской Республики от 03 июня 2009 г. «О создании в Азербайджане Специальных Экономических Зон». Для обоснования формирования кластера нужно выявить готовность региона к этому, т. е. изучить преимущественные виды экономической деятельности, конкурентоспособность, возможность объединения предприятий, находящихся на территории региона. Выявление возможности создания регионального кластера осуществляется с помощью методики изучения ряда коэффициентов. Одним из них является коэффициент локализации производства по видам экономической деятельности. Проведенный анализ показал, что на долю обрабатывающей промышленности приходилось в 2010 году 87,3%, а в 2012 уже 92,8% от всех видов деятельности в автономной республике. Рост экономики был достигнут в результате восстановления деятельности производственных предприятий и открытия новых производственных участков.

Кроме того наибольший коэффициент локализации приходится на производство пищевых продуктов, включая напитки и табака, в 2012 году наиболее приблизился к 1 и составил 0,29. В таких областях, как химическая, деревообрабатывающая, легкая этот коэффициент практически не менялся и составлял очень небольшое

значение. Таким образом, целесообразно было бы, сформировать кластер в производстве пищевой промышленности. Если раньше Нахчыванская Автономная Республика была ориентирована на аграрно-промышленный вектор развития, то сейчас производство пищевых продуктов, табачных изделий, продукций легкой промышленности открывает большие возможности и обладает значительным потенциалом для создания региональных кластеров. В автономной республике имеются большие возможности, так как создан ряд рентабельных предприятий, которые занимаются экспортом в зарубежные страны. Среди них ООО «Lezzet Qida Sanaye», ОАО «Бабек сираб», ООО «Бадамлы», «Cahan Tobaco» и многие другие. Главным условием экономической стабильности региона является обеспечение продовольственными товарами населения именно за счет местного производства. Для этих целей 17 сентября 2008 года Указом Председателя Али Меджлиса была принята «Государственная Программа по обеспечению населения продовольствием на 2008-2015 гг.». Сегодня наглядно видны успехи в этом направлении, но формирование регионального кластера в производстве пищевых продуктов, в том числе напитков и табака во многом способствовало бы максимальному наращиванию экономического потенциала автономной республики, лучшему использованию энергосберегающих технологий, имеющегося трудового потенциала, его навыков, роста знаний, а также повышению качества жизни населения.

Однако в настоящее время кластерная политика в Азербайджане пока ещё находится на стадии формирования, активно изучается опыт Казахстана, Украины и развитых стран мира. Необходимо отметить, что в современных условиях в промышленной политике Азербайджана в контексте модернизации и кластеризации экономики должен учитываться фактор эффективного использования существующих промышленных мощностей и ускорения модернизации крупных установок и комплексов.

Применение кластерного подхода к региональной экономике еще не достаточно хорошо изучено в Азербайджане. В целом, исходя из опыта крупнейших мировых экономических держав, можно прийти к выводу, что данный метод развития экономики является наиболее перспективным. Он вызывает неснижаемый большой интерес в научной среде, оставаясь актуальным для новейших научных

экономических теорий, в том числе рекомендуемыми для практического внедрения со стороны крупнейших экономических организаций, таких как МВФ и Всемирный банк.

Чтобы обеспечить развитие трудового потенциала в соответствии с требованиями времени, следует отказаться от пассивной политики, осуществляемой государством в зависимости от складывающихся обстоятельств.

Политику госрегулирования целесообразно осуществлять следующим образом:

- определение характерных особенностей социально-экономического развития Нахчыванской Автономной Республики;

- подготовка кадров для предпринимательства (особенно для малого и среднего), а в аграрном секторе для субъектов сельскохозяйственных фермерских хозяйств;

- для овладения молодежью специальностей и профессий, а также для привлечения их к полезному труду, разработать новые методы материального и морального стимулирования, открыть рабочие места по новым профессиям и специальностям;

Как было отмечено, вышеуказанные мероприятия окажут существенное влияние на эффективное решение занятости молодежи и повышение уровня жизни в Нахчыванской Автономной Республике.

Исходя из вышеизложенного, были разработаны следующие **предложения** по использованию трудового потенциала в Нахчыванской Автономной Республике:

- необходимо планирование развития территории, опирающееся на активизацию процесса формирования и повышение уровня использования трудового потенциала за счет согласованной образовательной политики, сближения государственных органов власти и бизнес-структур, взаимодополняемости и синхронизации их действий;

- в автономной республике на различных уровнях в специальных и профессиональных образовательных учреждениях с целью изучения потребности рынка разработать эффективную маркетинговую политику и осуществить ее в жизнь;

- одним из основных мер опережающей адаптации экономически активного населения к инновационным изменениям окружающей среды предлагаются: система непрерывного профессионального образования, сертификация профессиональных

квалификаций выпускников, государственно-частное партнерство в организации образовательного процесса;

- применение промышленных кластеров в автономной республике, а также в отстающих промышленных сферах, создание технопарков и специальных экономических зон;

- для модернизации и кластеризации экономики предлагается стимулирование инноваций и формирование инновационных кластеров с целью разработки программ долгосрочных партнёрских исследований, предприятий при финансировании и реализации высокотехнологических разработок; - с целью эффективного использование существующих промышленных мощностей и ускорение модернизации крупных установок и комплексов в Нахчыванской Автономной республике создать кластер в сфере производства пищевых продуктов и табака.

Основное содержание диссертации опубликовано в следующих работах:

1. Naxçıvan MR-nın əmək potensialının təhlili // Azərbaycanın Elmi-Tədqiqat Kənd Təssarüfatının Iqtisadiyyatı və Təşkili Institutunun Elmi Əsərləri, 2010, s. 93-96.

2. Аспекты оценки и управления человеческого и трудового потенциала / Материалы Международной научно-практической конференции посвященной проблемам формирования инновационного сельскохозяйственного производства, Баку, 2010, стр. 140-141.

3. Əmək potensialının istifadəsində dövlətin rolu // AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun Xəbərləri, 2010, s. 69-71.

4.Naxçıvan MR-da əmək potensialının formalaşması və istifadəsi məsələləri // Kənd Təssərufat İnstitutunun Xəbərləri, 2010, № 3 s. 28-31.

5.Формирование и развитие регионального кластера в Нахчыванской Автономной Республике // The HERALD of Ternopil National Economik University, , 2013, № 5, p. 76-79.

6.Инновационность в процессе труда в Нахчыванской Автономной Республике / Проблемы и перспективы инновационного развития экономики Материалы XVII международной практической конференции. Киев-Симферополь-Алушта, 2012, стр. 226-229.

7. Проблемы трудовых ресурсов в Нахчыванской АР и их влияние на экономическое развитие / «Qloballaşma prosessində Qafqaz və mərkəzi Asiya” İqtisadiyyat və Beynəlxalq Münasibətlər IV Beynəlxalq konqresinin Materialları. Bakı, 2014, s. 481-484.

8.Управление и оценка трудовых ресурсов в Нахчыванской АР / Международный двуязычный журнал Наука и мир № 7(11), Волгоград 2014, стр. 35-37.

9. Regionun sosial-iqtisadi inkişafının əmək ehtiyatların formalaşmasına təsiri // AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri, 2014, № 3, s.259-263.

10. Кластерная концепция как инновационный путь развития // Международный двуязычный журнал Наука и мир, Волгоград 2015, № 2 (18), стр. 27-30.

Cabbarova Sevinc Ədalət qızı

Naxcıvan Muxtar Respublikasında əmək potensialının formalaşması və istifadəsi

XÜLASƏ

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, altı paraqraf, nəticə və təkliflər, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı, problemin öyrənilmə səviyyəsi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekti, predmeti, nəzəri-metodoloji əsasları, elmi yeniliyi, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti müfəssəl verilmişdir.

Dissertasiya işinin "Naxçıvan Muxtar Respublikasında əmək potensialının formalaşması və istifadəsinin nəzəri-metodoloji əsasları" adlanan birinci fəslində əmək potensialının formalaşması və inkişafı amilləri, əmək potensialından səmərəli istifadəyə demoqrafik dəyişikliklərin təsiri göstərilmişdir.

İşin "Naxçıvan iqtisadi rayonunda əmək potensialından istifadə vəziyyətinin təhlili və iqtisadi qiymətləndirilməsi" adlanan ikinci fəslində Naxçıvan iqtisadi rayonunda əhalinin əmək fəallığına sosial-iqtisadi inkişafın təsiri və məşğulluğun inkişaf vəziyyəti tədqiq edilmişdir.

Tədqiqat işinin üçüncü fəsli "Naxçıvan iqtisadi rayonunda əmək potensialından idarəedilməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri" adlanır. Bu fəsildə yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində Naxçıvan iqtisadi rayonunda innovasiyaların əmək prosesində idarə olunması, əmək potensialının səmərəli istifadə olunmasında regional klasterlər və onların rolu göstərilmişdir.

Bütün yuxarıda deyilənlərə əsaslanaraq, müəllif tərəfindən dissertasiya işinin sonunda tədqiqatın nəticələri ümumiləşdirilmiş, müəyyən elmi və nəzəri əhəmiyyəti olan təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Sevinj Adalat qizi Jabbarova

Formation and use of labor potential in Nakhchivan Autonomous Republic

SUMMARY

This thesis consists from introduction, three heads, conclusions and offers, the list of the used literature.

In the introduction the actuality of the topic of the dissertation is based, the degree of studied of problem is characterized, a purpose and tasks is put, the scientific of research open up, practical mean full is shown.

In the first chapter «Theoretic-methodological bases of formation of labor potential in Nakhchivan Autonomous Republic» are investigated formation and development of labor potential, has been shown the impact of demographic changes in effective use of labor potential.

In the second chapter called «Economic analysis and assessment of the use of the labor potential in Nakhchivan economic region» the role of socio-economic development in population activity and the influence of development in the employment in the Nakhchivan economic region has been investigated.

The third chapter of this research, "The improvement of the main areas of management of labor potential in Nakhichivan economic region" is called. In this chapter is conditions management of innovation in the labor process a new economic relations, terms of efficient use of labor resources, regional clusters and their role are shown in the Nakhchivan economic region.

Based on the above, in a final part of work the author of the thesis the research results can be summarized in the by conclusions and offers were put forward in scientific and theoretical importance received as a result of the conducted research are given.

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NAXÇIVAN BÖLMƏSİ

Əlyazması hüququnda

SEVİNC ƏDALƏT qızı CABBAROVA

NAXCIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA ƏMƏK POTENSİALININ FORMALAŞMASI VƏ İSTİFADƏSİ

İxtisas: 5308.01 – Ümumi iqtisadiyyat

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

NAXÇIVAN – 2015

Dissertasiya işi AMEA İqtisadiyyat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Rəna Polad qızı Sultanova**
iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Ağarza Aağahəsən oğlu Rüstəmov**
iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor

Ceyhun İlham oğlu Mahmudov
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun "Əmək Ehtiyatlarından istifadə və kəndin sosial infrastrukturu" şöbəsi

Müdafiə 27 iyun 2015-ci ildə saat ___da AMEA Naxçıvan Bölməsinin nəzdində fəaliyyət göstərən D.01.211 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 7000, Naxçıvan şəhəri, Heydər Əliyev prospekti 76, AMEA, Naxçıvan Bölməsi,əsas bina, akt zalı.

Dissertasiya işi ilə AMEA Naxçıvan Bölməsinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «____» may 2015-ci il tarixdə göndərilmişdir.

D.01.211 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi: **dosent E.A.Şixəliyev**

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar, bütövlükdə, iqtisadiyyatın inkişafının davamlılığını təmin etməyə şərait yaratmışdır. Ölkə iqtisadiyyatında islahatların aparılması, öz növbəsində, sahibkarlıq fəaliyyətinin, xüsusilə də kiçik biznesin genişlənməsinə imkan vermişdir. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan regionlarında mövcud əmək potensialından səmərəli istifadə zəruri hesab olunur.

Ölkə regionlarının, o cümlədən Naxçıvan iqtisadi rayonunun davamlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsi məqsədilə onlar arasındakı fərqlərin aradan qaldırılması, mövcud potensialdan səmərəli istifadə və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsi vacibdir.

"Azərbaycan regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"na uyğun olaraq regionun sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının makroiqtisadi göstəricilərinin təhlili göstərir ki, ötən beş ildə Ümumi Daxili Məhsulun real həcmi 2,9 dəfə artaraq 2 milyard 338 milyon manata çatmış, hər bir nəfərə düşən nominal həcmi 2,7 dəfə artaraq 5 min 423 manat təşkil etmişdir. Muxtar Respublikanın sənayesində 5,2 dəfə, kənd təsərrüfatında isə 2,2 dəfə artıma nail olunmuşdur[1].

Bu istiqamətdə həmçinin "Azərbaycan Respublikasında Məşğulluq Strategiyası (2006-2015-ci illər)" Dövlət Proqramının uğurla həyata keçirilməsini də qeyd etmək lazımdır. Bu strategiya məşğulluq və əmək bazarı sahəsində həyata keçirilən siyasətin iqtisadi islahatlar çərçivəsində təkmilləşdirilməsini, yeni iş yerlərinin açılması üçün institusional mühitin yaradılmasının stimullaşdırılmasına istiqamətlənmiş prioritetlərin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Bu istiqamətdə Naxçıvan iqtisadi rayonunda nəzərəçarpan nəticələr əldə olunmuşdur. Lakin buna baxmayaraq, regionda yaradılmış ictimai istehsal strukturu, demoqrafik vəziyyət, istehsal mədəniyyətinin səviyyəsi, kadrların hazırlıq dərəcəsi daha da yaxşılaşdırılmalıdır.

Hazırda ölkədə regional inkişafdakı qeyri-bərabərliyin artması, regionların inkişaf səviyyəsində böyük fərqlərin yaranması iqtisadiyyatın struktur cəhətdən yenidən qurulmasının təmin edilməsinin həllini, istehsal

[1] Naxçıvan Muxtar Respublikasının Normativ hüquqi aktlar toplusu. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin nəşri, 2014, s. 78.

və resurs potensialından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsini, regionların sosial-iqtisadi inkişafının başlanğıc şərtlərinin bərabərləşdirilməsini vacib edir. Buna görə də kadrların hazırlanma keyfiyyətinə, müasir tələblərə uyğun olaraq onların ixtisaslarının yüksəldilməsinə yeni tələblər irəli sürülür, innovasiyaların insan kapitalına yönəldilməsi və bununla da bütövlükdə, region üzrə əmək potensialından səmərəli istifadənin təmin edilməsi vacib hesab olunur.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycan üzrə və həmçinin regional səviyyəsində iqtisadi-demoqrafik problemlərin müxtəlif aspektləri Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən: Z.Ə.Səmədzadənin, A.A.Nadirovun, Ş.M.Muradovun, A.K.Ələsgərovun, M.M.Allahverdiyevin, A.X.Nuriyevin, T.A.Qulıyevin, R.K.İskəndərovun, A.A.Rüstəmovun, R.P.Sultanovanın və başqalarının əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Əmək potensialının formalaşmasının, idarə edilməsinin, ondan səmərəli istifadə edilməsinin müxtəlif problemləri xarici alimlərdən: A.İ.Boykonun, Q.N.Boyarskinin, S.İ.Brukun, A.E.Kotlyarın, V.Q.Kostakovun, A.S.Pankratovun, A.S.Porterin, T.V.Tsixanın, Y.Ostapenkonun, və başqalarının tədqiqat obyekti olmuşdur.

Lakin Azərbaycan və xarici alimlərin elmi tədqiqatlarının əhəmiyyətini və dəyərini azaltmadan, qeyd etmək lazımdır ki, bu pobleme tədqiqatda göstərilən aspektlərdə baxılmamış və xüsusi tədqiqat obyekti kimi qiymətləndirilməmişdir.

Beləliklə, dissertasiya işinin mövzusunun seçilməsi onun lazımi səviyyədə işlənilməməsi və mövzunun aktuallığı ilə şərtləndirilir.

Tədqiqatın obyektini Naxçıvan iqtisadi rayonunun əmək potensialı təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini əmək potensialının formalaşması və istifadəsinin təhlili təşkil edir.

Dissertasiya işinin məqsədi Naxçıvan iqtisadi rayonunun əmək potensialının formalaşması və istifadəsinin təmin edilməsinə yönəlmiş metodik prinsiplərin, praktiki təkliflərin, tövsiyələrin tədqiqi və hazırlanmasından ibarətdir.

Bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün tədqiqat işinin qarşısında aşağıdakı **vəzifələr** qoyulmuş və məntiqi ardıcıllıqla həll edilmişdir:

• "iş qüvvəsi", "əmək ehtiyatları" və s. kateqoriyalarından fərqli olan "əmək potensialı" anlayışının terminoloji apparatının öyrənilməsi və bunun əsasında mahiyyətinin və mənasının təyin olunması;

• regionda baş verən demoqrafik dəyişikliklərin xüsusiyyətlərinin və onların əmək potensialının formalaşmasına təsirinin öyrənilməsi;

• iqtisadi rayonun əmək fəallığına sosial-iqtisadi inkişafın təsir səviyyəsinin öyrənilməsi;

• Naxçıvan Muxtar Respublikasının məşğulluq səviyyəsinin təhlili və iqtisadi qiymətləndirilməsini aparmaq;

• əmək prosesində innovasiyaların idarə olunmasında yeni üsulların müəyyənləşdirilməsi;

• regionun iqtisadiyyatının klasterləşməsini təmin etmək və bununla da əmək potensialından səmərəli istifadəni təmin etmək üçün xarici ölkələrin təcrübələrinin ümümiləşdirilməsi nəticəsində, tövsiyələrin işlənib hazırlanması.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını iqtisad elminin klassiklərinin, Azərbaycanın və xarici ölkələrin müasir görkəmli alimlərinin əmək potensialının formalaşması və istifadəsi, demoqrafik məsələləri problemləri haqqında nəzəriyyələri, elmi tədqiqatları, xarici və yerli nəzəri-praktiki konfrans materialları, Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, hökümətin qərarlarına və normativ sənədlərə istinad edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin məlumatları və s. təşkil edir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi olaraq ilk dəfə Naxçıvan Muxtar Respublikasında əmək potensialının formalaşması və istifadəsi istiqamətində nəzəri və praktiki məsələlərin kompleks şəkildə həllinə cəhd edilmişdir. Tədqiqat prosesində müəllif tərəfindən əldə edilmiş konkret nəzəri və praktiki nəticələr işin elmi yeniliyini təyin edərək müdafiəyə təqdim olunan əsas müddəaları aşağıdakı kimi müəyyənləşdirir:

- "Əmək potensialı" anlayışına dair ölkə üzrə və xarici yanaşmaların təhlili əsasında onun "iş qüvvəsi", "əmək ehtiyatları" və b. kateqoriyalarla müqayisədə fərqi və ümumiliyi aşkara çıxarılmış və bunun əsasında onun mahiyyəti və əhəmiyyəti müəyyən edilmişdir;
- regionda baş verən demoqrafik dəyişikliklərin xüsusiyyətləri və onların əmək potensialının formalaşmasına təsiri tədqiq edilmişdir;
- sosial-iqtisadi inkişafın iqtisadi rayonun əmək fəallığına təsir etmə dərəcəsi göstərilmişdir;
- Muxtar Respublikada məşğulluğun inkişafının vəziyyəti təhlil edilmiş və onun əsasında iqtisadi qiymətləndirilməsi aparılmışdır;

- inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi əsasında əmək potensialından səmərəli istifadə edilməsi üzrə tövsiyələr verilmişdir.

İşin təcrübi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun əsas nəzəri müddəaları, nəticələri və irəli sürülən təkliflər, tövsiyələr mövcud əmək potensialından səmərəli istifadə edilməsinə yönəlmiş Dövlət Proqramların hazırlanmasında və ali məktəblərin "İqtisadi nəzəriyyə", "Əməyin iqtisadiyyatı", "Demoqrafiya" kimi fənlərin tədris proseslərində istifadə oluna bilər.

İşin aprobasiyası və nəticələrinin tətbiqi. Dissertasiyanın əsas müddəaları və işdə irəli sürülən nəzəri və əməli təkliflər haqqında Проблемы формирования инновационного сельскохозяйственного производства» (Баку, 2010), «Проблемы и перспективы инновационного развития экономики» (Киев-Симферополь-Алушта, 2012) mövzusunda keçirilmiş Beynəlxalq elmi - praktiki konfranslarda və "Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya", (Bakı 2014) Beynəlxalq konqresində məruzə edilmişdir. Dissertasiya işinin nəticələri istifadə edilmək üçün təklif və tövsiyələr şəklində Naxçıvan Muxtar Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Məşğulluq Xidmətinə təqdim edilmiş və tətbiq üçün qəbul edilmişdir (arayış №11/49, 09 aprel 2015-ci il). Bununla yanaşı tədqiqatın nəticələri nüfuzlu nəşriyyatlarda və jurnallarda çap edilmiş, 3 konfrans materialı və 7 məqalədə öz əksini tapmışdır

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyada 21 cədvəl, 2 sxem əks olunmuşdur.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, problemin öyrənilmə səviyyəsi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekti və predmeti, nəzəri və metodoloji əsasları, informasiya bazası göstərilir, habelə işin elmi yenilikləri, təcrübəvi əhəmiyyəti, aprobasiyası və tətbiqi şərh edilir.

Dissertasiyanın **"Əmək potensialının formalaşmasının və inkişafının nəzəri-metodoloji əsasları"** adlanan birinci fəslində əmək potensialının formalaşması və inkişaf amilləri, həmcinin demoqrafik dəyişikliklərin əmək potensialından səmərəli istifadəsinə təsiri təhlil edilmişdir.

Cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyat səviyyəsi əhalinin yenidən artım prosesinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Eyni zamanda demoqrafik proseslərin səviyyəsində baş verən dəyişikliklər və əhalinin strukturu içtimai məhsulun təkrar istehsalına bilavasitə təsir göstərir.

Cəmiyyətin iqtisadi-demokrafik inkişaf problemləri, onların tədqiqi və həlli əhali problemlərinin mühüm sırasında durur. Say dinamikasının təhlili, yaş-cins tərkibi və əmək resuslarının ölkə ərazisində bölünməsi təhlilin zəruriliyi bununla izah olunur. Sosial iqtisadi şəraitin dəyişilməsi, təsərrüfat əlaqələrinin qırılması, istehsalın azalması, əhalinin mühüm kateqoriyalarının həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi, həyat səviyyəsinin reqional diferinsasiyasının artması miqrasiya potensialının struktur dəyişiklərində və miqrasiya proseslərinin xarakterində öz əksini tapır. Miqrasiya potensialının formalaşması və inkişafinda aşağıdaki amillər mühüm rol oynamağa başladı, istehsalın azalması hesabına əmək resurslarının azad olunması və bunun nəticəsi kimi işzizlərin coxalması.

Buna baxmayaraq, Muxtar Respublikasında həyata keçirilən iqtisadi islahatlar hesabına əhalinin rifah halı əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmiş və miqrasiya prosesi azalmışdır.

Beləliklə, əhalinin siyahiya alinması təhlili göstərir ki, 2009-cı ildə Naxçivan Muxtar Respublikasında 398323 nəfər yaşayırdı, onlardan 198267 nəfər kişi və 200056 nəfər qadın təşkil edirdi. Muxtar Respublikasının kənd əhalisi 282835 nəfər, şəhər əhalisi isə 115484 nəfər təşkil etmişdir, başqa sözlə 167347 nəfər çoxluq təşkil edirdi. 2012-ci ildə isə Muxtar Respublikada 427, 2 min nəfər yaşayırdı[1]. Yaş qruplarına görə əhalinin sayı təhlil olunmuş, və müəyyən olunmuşdur ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin əksər hissəsi gənclər və orta yaşlı insanlardır. Respublikanın gələcək əmək potensialının formalaşması üçün bu müsbət hal kimi dəyərləndirilir.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin ən yüksək sıxlığı Şərur rayonunun və Naxçıvan şəhərinin payına düşür, başqa sözlə Muxtar Respublikada əhalinin sıxlığı qeyri bərabər paylanmışdır.

Bu fəsildə həmçinin "əmək potensialı" əmsalının terminoloji aparatı təhlil edilmiş, müxtəlif alimlərin düşüncələri ümumiləşdirilmiş və öyrənilmişdir. Müəllif belə bir fikirlə razılaşır ki, cəmiyyətin əmək potensialı dedikdə əhalinin ümumi sayı ilə müəyyən olunan, öz fiziki və mənəvi keyfiyyətlərinə görə içtimai istehsalda iştirak etmə qabiliyyətinə malik olan, onun yaş-cins strukturu, təhsil səviyyəsi və məşğulluğun sahə-ərazi və peşə-kvalifikasiya strukturunun optimallaşdırılma imkanı verən əmək resursları düşünülür. Belə ki, insan faktoru əmək və içtimai fəaliyyət prosesində meydana çıxan şəxsiyyətin sosial və psixoloji keyfiyyətindən

[1] Azərbaycan regionları. Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: Səda, 2013, s.61.

geniş mənada asılıdır. Əmək potensialı insan faktorunun inkişaf səviyyəsindən və keyfiyyət xususiyyətlərindən asılıdır[1].

Müəllifin fikirincə, əmək potensialı inteqral xarakteristikadır. Bir sıra tədqiqatçıların fikrinə görə şəxsi faktorun təminatı hər bir cəmiyyətin imkanlarına görə müxtəlifdir. Hər hansı bir iqtisadi vahidin əmək potensialı əhali sayının, insan həyatı boyunca istehsal ehtiyacları üçün sərf edilən vaxt miqdarının, və tənzimlənmiş iş günü ərizində əmək fəaliyyətinin intensivliyinin inteqral tərkibi ilə müəyyən olunur.

Müəllifin fikirincə, müasir şəraitdə əməyin məzmununun dəyişilməsi, iş qüvvəsinə tələblərin kəskinləşməsi, lazımlı biliklərin, təcrübənin və bacarıqların çatışmamazlığı əmək qabiliyyəti anlayışına müəyyən düzəlişlər edir.

Beləliklə, əhalinin say dinamikasını və onun cins tərkibini təhlil edərkən, belə nəticəyə gəlirik ki, 1985-2011-ci illər ərzində bütövlikdə region üzrə əhalinin sayının coxalması tendensiyası aşkarlanır və əhalinin sayı 140,3 min nəfər artmışdır, o cümlədən kişilər 71,7 min nəfər, qadınlar isə 68,6 nəfər artmışdır[2]. Sosial faktor regionda əhalinin sayının artmasında mühüm rol oynayır. Son illərdə aparılan iqtisadi islahatların nəticəsidir ki, iqtisadiyyatın bütün sahələrində müsbət nəticələr əldə olunmuş və bu öz növbəsinda əhalinin rifah halının yüksəlməsinə səbəb olmuşdur.

Keçmişdə baş verən əhalinin təkrar istehsalının dəyişikliklərinin əsas istiqamətlərinin dərk olunması və bunun nəticəsində gələcək demoqrafik proseslərin inkişafının əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi demoqrafik vəziyyətinin kəskin dəyişilməsinin mahiyyətini öyrəniməyə imkan verir. Bir tərəfdən demoqrafik siyasət cəmiyyətin sosial iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsidir, digər tərəfdən isə məşğulluğun tənzimlənməsi, əmək şərtlərinin, həyat səviyyəsinin, əhalinin sosial təminatı ilə yanaşı əhali siyasətinin tərkib hissəsi hesab oluna bilər.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən olunub ki, demoqrafik siyasət ilk növbədə cəmiyyətin doğum səviyəsinin artmasına yönəldilir.

Demoqrafik siyasət hərtərəfli tədbirlər məcmusudur, bunlar üç qrupa bölünür: iqtisadi, inzibati-qanunu və tərbiyyəvi-propaqandik tədbirlər. Tədbirlərin müxtəlif istiqamətlərini müyyənləşdirmək olar, məsələn, ölüm və xəstəliklərin səviyyəsinin azaldılması, təbii artımın coxaldılıb azaldılması, miqrasiya səviyyəsinin dəyişilməsi. Qeyd etmək lazımdır ki,

---

[1] Панкратов А.С. Управление воспроизводством трудового потенциала. М.: Изд-во МГУ, 1988, с. 56.

[2] Naxçıvan Muxtar Respublikasının statistik göstəriciləri. Naxçıvan: Əcəmi, 2012, 36 s.

demoqrafik siyasətin müvəffəqiyyətli həyata keçirilməsi üçün onun hədəflərinin təyini olunması, həmçinin əhalinin demoqrafik göstəricilərinin ölçülərinin müyyənləşdirilməsi əhəmiyyətli hesab olunur. Bu göstəriciləri həm ölkənin bütün əhalisi üçün, həm də ayrı kişilər və qadınlar üçün hesablamaq olar. Belə tədqiqatlar 1996-2013-cü il ərzində bütövlükdə Naxçıvan Muxtar respublikası üzrə ana ölüm faizinin azalmasını və 2013-cü ildə sıfır səviyyəsinə çatması tendensiyasını göstərir[1].

Hal-hazırda Naxçıvan Muxtar respublikasında 329 xəstəxana, 87 qadın konsultasiyası, uşaq poliklinikası və ambulatoriya, 2 stomatoloji poliklinika və 7 təcili yardımınstansiyası fəaliyyət göstərir. 2012-ci ildə 9182 insana ambulator və təcili yardım xidmətləri göstərilmişdir ki, bu isə 1990-cı ilnən müqayisədə 4,7 min nəfər artmışdır.

Əhalinin sağlamlıq səviyyəsinin artırılması üçün 2012-ci ildə Naxçıvan Muxtar respublikasında 948 idman obyekti tikilmişdir ki, bu da 1995-ci ilnən müqayisədə 1,7 dəfə artmışdır[2].

Naxçıvan iqtisadi rayonunun 2005-2013-cu illərdə baş verən demoqrafik dəyişikliklər göstərir ki, əhali sayında 53,2 min nəfər, təbii artımda 3413nəfər artım, ölum sayında isə 101 nəfər, həmçinin bir yaşa qədər uşaqlar arasında 21 nəfər azalma müşaidə olunur.

Cədvəl 1

2005-2012-ci illər ərzində Naxçıvan iqtisadi regionu üzrə demoqrafik göstəricilər

	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Əhalinin sayı (ilin sonuna), min nəfər	382,1	397,3	402,4	410,1	418,5	427,2	435,3
Təbii artım	4239	5555	5743	8072	8379	8519	7762
Doğum sayı	6350	7702	7852	10116	10404	10525	9763
Ölüm sayı	2111	2147	2109	2044	2025	2006	2001
həmçinin:bir yaşa qədər uşaqlar	30	18	15	13	10	10	9
Nigahlar	3727	3800	3445	3397	3435	3458	3512
Boşanmalar	236	261	305	333	324	324	314

Qeyd: cədvəl Azərbaycan regionları 2013,ARDSK, səh. 65 mənbə əsasında müəllif tərəfindən təşkil edilmişdir.

[1] Azərbaycan regionları. Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: Səda, 2013, s. 54.

[2] Azərbaycan regionları. Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: Səda, 2013, s. 64.

Belə, keçirilmiş tədqiqatlar göstərir ki respublikada iqtisadi islahatların keçirilməsi nəticəsində Naxçıvan iqtisadi regionunda son illər ərzində əhalinin sosial həyat səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlib. Buna görə bu gün əhalinin, doğum sayının və əvvəlki illərlə müqayisədə ölüm faizinin azaldılmasının təbii artımının artımı müşahidə olunur. (cəd. 1)

Bu fəsildə deyilənlərin nəticəsi kimi qeyd etmək olar ki, son 15-20 il ərzində demoqrafik prosesdə olan müsbət dəyişikliklər, əhalinin və əməyin yaş və cinsiyyət tərkibi üzrə formalaşmasına və əmək strukturunun dəyişilməsinə güclü təsir ediblər.

İşin **"Naxçıvan iqtisadi rayonunda əmək potensialından istifadə vəziyyətinin təhlili və iqtisadi qiymətləndirilməsi**" adlanan ikinci fəslində sosial-iqtisadi inkişafın əhalinin əmək fəallığına təsir məsələləri və regionda məşğulluqun inkişaf vəziyyətindən bəhs edilir.

Bu fəsildə statistik materiallara əsaslanaraq,sistemli müqayisə, riyazi-statistik təhlil, analitik ümumiləşdirmə üsulları istifadə etməklə, əmək potensialının dinamikası və strukturunda baş verən dəyişikliklər öyrənilib, iqtisadiyyatın sahələrinə görə və regionun inzibati əraziləri üzrə əmək potensialının bölünməsinin mövcud vəziyyəti təhlil olunub.

"2009-2013 Azərbaycan Respublikasının regionlarının ictimai cəhətdən iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət proqramı"nın həyata keçirilməsi nəticəsində nəzərəçarpan nəticələr alınmışdır. Belə ki, Muxtar respublikada 2013-cü ildə 2 milyard 339 milyon manat ÜDM istehsal edilmişdir, və bu əvvəlki illə müqayisədə 10,3% artmışdır [1] . "Naxçıvan Muxtar Respublikasının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın hatə etdiyi beş ildə ÜDM-un real həcmi 2,9 dəfə artaraq hər bir nəfərə düşən nominal həcmi 2,7 dəfə artaraq 5 min 432 manat təşkil etmişdir. Muxtar Respublikanın sənayesində 5,2 dəfə, kənd təsərrüfatında isə 2,2 dəfə artıma nail olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2012-ci ildə əhalinin sayı ötən ilə nisbətən 2,1% artmış, 2013-cü ildə 435 min nəfər təşkil etmişdir[2].

2013-cü ildə sənaye məhsulunun həcmində 6,3%, kənd təsərrüfatı məhsulunda 6,9%, nəqliyyat sektorun yük daşınmalarında 9,5%, xarici ticarət dövriyəsində 13,5%, həmçinin ixracın həcmində 7,7% artım müşaidə

---

[1] 2013-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının xülasəsi. Naxçıvan: Əcəmi, 2014, s.4.

[2] 2013-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının xülasəsi. Naxçıvan: Əcəmi, 2014, s.27.

olunmuşdur. Əhalinin gəlirləri 7%, bir işləyənə hesablanan orta aylıq əmək haqqı isə 4,9% artmışdır.

2013-cü ildə Naxçıvan iqtisadi regionunda 862,9 milyon manat məbləğində məhsul istehsal edilmiş və 2012-ci illə müqayisədə bu göstərici 6,3% artmışdır. Sənaye istehsalında 95,6% məhsulların payına, 4,4% isə xidmətlərin payına düşür. Vurğulamaq lazımdır ki, istehsalın 92,6% özəl sektorun payına düşür.

Tədqiq edilmə dövrü ərzində, 2005-2012 illərdə muxtar respublikada qüvvədə olan müəssisələrin sayı 39, sənaye məhsulunun həcmi 58285 manat, işçilərin orta sayı12264 nəfər, orta əmək haqqı isə 239,1 manat artdmışdır.2013-cü ildə muxtar respublikada 592 müxtəlif təyinatlı obyekt tikilmiş və istismara verilmişdi, onlardan 157 obyekt yenidən yaradılmış və əsaslı təmir edilmişdır.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədilə 2008-ci ildə qəbul olunmuş "2008-2015-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminata dair Dövlət Proqramı" əhalinin ehtiyaclarının təmin olunmasına yönəldilmiş kompleks tədbirlərindən biri sayıla bilər. Dövlət Proqramının icrası nəticəsində kənd təsərrüfatının məhsulu 2013-cü ildə 2008-ci illə müqayisədə 2,4 dəfə coxalmış və 223 milyona catmışdır, heyvandarlıq sahəsində 114 mln.163min manat təşkil edib, həmin dövr ücün 91,9% artmışdır.

Əmək potensialının əsasən kənd yaşayış məntəqələrində cəmləşməsi, əlverişli iqlim və torpaq şəraiti tarixən formalaşmış, məşğulluq ənənələrinin mövcudluğu muxtar respublikada əkinçiliyin üstün inkişafını təmin etmiş, əkin sahələrinin həcmi artırılmış, 2013-cü ilin məhsulu üçün muxtar respublikada 60,127 min hektar sahədə əkin aparılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, “2012-2015-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında meyvəçiliyin və tərəvəzçiliyin inkişafı üzrə Dövlət proqramı” icrası nəticəsində 2013-cü ildə meyvələrin istehsalı 3%, tərəvəz istehsalı isə 1% artmışdır.

Tədqiqatlar göstərdi ki, son 2 il ərzində kənd və balıqçı təsərrüfatlarında həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadiyyatının başqa sahələrində, müsbət dəyişikliklər müşaidə olunur. Muxtar Respublikada kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulunun 332-dən çox növü müxtəlif müəssisələr tərəfindən istehsal olunur. Bunların müsbət cəhəti odur ki, artıq muxtar respublikanın əhalisinin ehtiyacları 106-sı ərzaq və 226-sı qeyri-ərzaq malları olmaqla yerli istehsalın hesabına təmin olunur. Bu sahələrin məhsulları daxili bazarın nizamnaməsində xüsusi rola

malikdir, qiymətlərin qalxmasına mane olur və əhalinin ehtiyaclarının tam təmin olunmasına şərait yaradır. Həmçinin, bu sahələrin inkişafı yeni iş yerlərini açmağa və Naxçıvan Muxtar Respublikasında məşğulluq səviyyəsini yüksəltməyə icazə verir. Vurğulamaq lazımdır ki, sənaye məhsulunun böyük hissəsi Naxçıvan sənaye qovşağında cəmlənmişdir. Sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə vaxtilə uzun müddət regionlar arasında yaranmış böyük fərqlər keçmişdən qalmış çox ağır miras olaraq təbii ki, aradan qaldırmaq üçün xeyli vaxt və məqsədyönlü fəaliyyət tələb edir. Müəllifin fikincə, bu tədbirlərdən biri Naxçıvan Muxtar Respublikasının müxtəlif rayonlarında müvafiq infrastrukturun yaradılmasıdır. Naxçıvan iqtisadi regionunda münasib nəqliyyat infrastrukturunun yaradılması üzrə işlər aparılır. Avtomobil yollarının salınması, dəmiryol nəqliyyatının fasiləsiz işinin təmin olunması istiqamətində işlər aparılır.

Belə ki, 2009-2013-ci illər ərzində 880 km-dən çox magistral və yerli əhəmiyyətli yollar çəkilmiş və ya əsaslı təmir edilmiş, 44 körpü tikilmişdir. 2013-cü ildə, 2012-ci il ilə müqayisədə Muxtar Respublikada yük daşınmaları 9,5% , sərnişindaşınmalar isə 8,9% artmışdır. Yük və sərnişin daşınmalarından alinan gəlir cəmdə 46 mln.578min manat təşkil etmişdi ki, bu da 2012-ci ilə nisbətən 8,5% artmışdır.

Muxtar Respublikada son illər ərzində iqtisadi sistemin inkişafına və regionun dinamik inkişafının təminatına yönəlmiş məqsədyönlü işlər sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. 2013-cü ildə sahibkarlığa yardım göstərmək üçün, Muxtar Respublikada biznes mərkəzi yaradılmışdır və müntəzəm olaraq biznes-forumlar, konfranslar keçirilməsi üçün şərait yaradılmışdır. Hal-hazırda bütövlükdə respublika üzrə 24 hüquqi və 1162 fiziki şəxs öz fəaliyyətini inkişaf etdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi islahatların keçirilməsinin nəticəsində Muxtar Respublikanın əhalisinin maddi rifahı yaxşılaşmış, onun alıcılıq qabiliyyəti yüksəlmişdir. 2013-cü ildə Muxtar Respublikanın istehlak bazarında 289 milyon manatlıq məhsullar realizə olmuş və xidmətlər göstərilmiş və bu 2012 illə müqayisədə 12,7% daha çoxdur. Xidmətlərin göstərilməsinin keyfiyyətini artırılmaq üçün Şahbuz, Şərur, Ordubad və Babək rayonlarında əhaliyə xidmətlərin göstərilməsi məqsədi ilə mərkəzlər tikilmişdir.

Beləliklə, Naxçıvanı regionun sosial-iqtisadi inkişafında müşahidə olunan müvəffəqiyyətlər demoqrafik vəziyyətin yaxşılaşmasına və əhalinin maddi rifahının artırılmasına imkan yaratmışdır.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin yarısından çoxu əməkqabiliyyətli hesab olunur və onlar iqtisadi aktiv insanlardır. Aşağıda göstərilən cədvəldə Naxçıvan Muxtar Respublikasında iqtisadi aktiv əhalinin sayı göstərilmişdir. Keçirilmiş tədqiqatlar göstərdi ki, 2000-2012-ci illər ərzində Naxçıvan Muxtar Respublikasında iqtisadi aktiv əhalinin 47,2 min. nəfər artması müşahidə olunur (müvafiq olaraq, 2000-ci ildə - 173,8; 2012-ci ildə - 221,0).

Tədqiqat göstərirlər ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasında son illər ərzində iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif növləri üzrə muzdlu işçilərin xüsusi çəkisi artmışdır. Belə ki, artım iqtisadiyyatın kənd təsərrüfatı, emal sənayesi, tikinti, topdan və pərakəndə ticarət, nəqliyyat və rabitə sahələri üzrə müşahidə olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2003-1013-cü illər ərzində Naxçıvan Muxtar Respublikasında 57109 yeni iş yeri açılmışdır. Bunlardan 26472 iş yeri yeni müəssisələrin və təşkilatların payına, 13189 mövcud müəssisələrin payına, 16311 iş yeri isə başqa tədbirlər üçün açılan iş yerləridir (müxtəlif yerli və beynəlxalq laihələr, remont işləri və s.). Yeni açılmış iş yerlərindən 22891 və yaxud 40,1% dövlət, 34218 isə, yəni 59,9%özəl sektorun payına düşür.

Məlum olduğu kimi, innovasiyalar, onların istifadəsi əhalinin məşğulluqun struktur səviyyəsinə böyük təsirə malikdir və iş qüvvəsinin təkrar bölünməsi hər zaman diqqət mərkəzindədir. Lakin, əməyin ictimai bölgüsü, işçinin yer dəyişməsindən asılı olan məşğulluq strukturu, sahələr üzrə əmək resursların təkrar bölünməsi istər təsərrüfatın planlı şəkildə idarə olunma zamanı, istərsədə bazar iqtisadiyyatı şəraitində müqayisəli olmuşdur. Bazar iqtisadiyyatı sistemində bu proses daha da dərinləşmiş, idarəolunması çətinləşdirilmişdir.

Bu gün ali və orta texniki tədris məktəblərini bitirən gənclər nəyinki iş yerlərinə təyinat almır, hətta onların tələblərinə və ehtiyaclarına görə işlə təyin olunma sistemi yaradılmayıb.

Qeyd etmək lazımdır ki, ziddiyətlər bununla məhdudlaşmır, onlar daha dərin və ciddi səbəblərə malikdir. Müəllifin fikirincə, onlar aşağıda göstərdiklərimizdən ibarətdir:

- innovasiyalar iqtisadiyyatın bütün sahələrində tətbiq olunmur, iş qüvvəsi qənaətliyi təmin olunmur;

- elmi-texniki tərəqqinin iş qüvvəsinin kəmiyyətinə və keyfiyyətinə təsiri bu göstəricilərin müxtəliftərəfli məzmun və məna xüsusiyyətlərinə malikdir;

- sahələr üzrə istehsalın həcmi, işçilərin sayı, arzu olunan əmək məhsuldarlığının dinamikasının vəziyyəti;

- başqa sahələr üçün iş qüvvəsinin yararlığı;

- bazar sistemi şəraitində iş qüvvəsinin sahədaxili və sahələrarası hərəkətinin nizama salınmasının qeyri-mümkünlüyü;

- iş qüvvəsinin bir sahədən başqa sahəyə keçidi onların təkmilləşdirilməsi üçün böyük maliyyə xərclərini tələb edir;

- işçilər sahələrini və peşələrini dəyişərkən müxtəlif mövqeləri dəyişilir (güzəştlərin itirilməsi, yeni yerə uyğunlaşma çətinlikləri və s.);

- elmi-texniki tərəqqinin təsirinə görə iş qüvvəsinin sahə daxili və sahələr arası hərəkətinin əmək bazarının tələblərinə uyğun olunmaması problemi;

- iş qüvvəsinin sahədaxili və sahələrarası bölgüsü üçün konkret bazar mexanizminin olmaması.

İşsizlik iqtisadi, siyasi, demoqrafiq və psixoloji təsirlərə malik olan mürəkkəb və çoxtərəfli ictimai prosesdir. Təəssüf ki, iqtisadi ədəbiyyatda işsizliklə əlaqədar itkilərin təyin olunması və meyarların hazırlanması mövcud deyil.

Buna görə respublikanın regionlarında, həmçinin Naxçıvan Muxtar Respublikasında mövcud olan iqtisadi proseslərinə işsizliyin təsir dərəcəsinin öyrənilməsi üçün xüsusi metodikasının hazırlanması vacib hesab olunur.

Əhalinin işsizlik səviyyəsinin azaldılması və məşğulluğun effektiv təmin olunması problemləri Azərbaycan Respublikasında hər zaman lazımı və vacib problemləri kimi dəyərləndirilmişdir. Bu problemin həlli öz əksini iki Dövlət Proqramlarında (I-ci 2004-2008-ci illər, II-si 2009-2013-cü illər ücün) tapmışdır.

Post-sovet ölkələrində istehsalın bəzi sahələrində bir müddət işlər dayandırılırdı. Ayrı-ayrı sahələrdə iş qüvvəsinə ehtiyacın azaldılması elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə, yeni sahələr və yeni iş yerlərin açılması ilə bağlı idi.

İş qüvvəsinə ehtiyacın azaldılması iqtisadiyyatın müəyyən dövründə olur, məhsullara ehtiyac azalır və istehsal xərcləri yüksəlir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı bazar münasibətlərin biryolluğunu göstərir və məşğulluq problemlərinin, iqtisadiyyatın inkişafı, əhalinin gəlirlərinin çoxalması, bazarın mallarla təmin olunması və dövlətin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması problemlərinin həlli üçün mühüm rol oynayır.

Əmək bazarının təhlili (cədvəl 2) göstərir ki, tədqiqat illərində rəsmi işsizlik statusu olan işsizlərin sayı azalıb, sıfıra çatmışdır. Belə ki, işsizlərin sayı 2005-ci ildə 7904 nəfər olmuşdursa, 2013-ci ildə bu göstərici sıfır səviyyəsinə çatmışdır. Bu vaxt ərzində həm işsizlik səviyyəsinin sıfıra enməsi, həm də əmək haqqlarının yüksəlməsi iqtisadiyyatda mövcud olan nadir hal kimi hesab olunur və belə ki, Naxçıvan özünü hər tərəfli təmin edən iqtisadi rayona çevirilir.

Cədvəl 2

2005-2012-ci il ərzində Naxçıvan Muxtar Respublikasında əmək bazarı

	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Orta nominal əmək haqqı, manat	77,2	233,4	256,1	304,7	342,8	360,7	376,1
İşsiz statusu alanların sayı, nəfər	7904	192	55	52	32	-	-

Qeyd: cədvəl Azərbaycan regionları 2013,ARDSK, səh. 65 mənbə əsasında müəllif tərəfindən təşkil edilmişdir.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, Naxçıvan iqtisadi rayonunda heç də bütün sahibkarlar istehsalla məşğul olmurlar. Təhlil göstərir ki, bu sahədə müəyyən çətinliklər və maneələr mövcuddur. Bu əsasən maliyyə resurslarının çatışmazlığı, texniki və nəqliyyat xərclərinin yüksək olması, istehsal binalarının olmaması və s. ilə bağlıdır.

Razılaşmaq lazımdır ki, bütövlükdə ölkə üzrə və eləcə də Naxçıvan Muxtar Respublikasında savadlı və yüksək səviyyəli kadrların hazırlanmasında müəyyən nöqsanlar peşəkər əmək bazarının formalaşmasına, əhalinin rifah halının, məşğulluq səviyyəsinin və işsizliyinin azaldılmasına neqativ təsir göstərir. Buna görə gənclərin peşə və ixtisaslara yiyələnməsi üçün dövlət tənzimləməsi siyasəti zəruri hesab olunur.

İşin **“Naxçıvan iqtisadi rayonunda əmək potensialının idarəedilməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri”** adlanan

üçüncü fəslində əmək prosesində innovasiyaların idarəolunması və əmək potensialından səmərəli istifadəsində regional klasterlərin rolundan bəhs edilir. Əmək prosesində innovasiyalardan istifadə həyat tərzinin, davranış oriyentasiyası və mədəniyyətin törəməsidir. Bu əmək prosesində elmi yaradıcılığın və müəyyən əhəmiyyətli nəticələrin nailiyyətini nəzərdə tutur. Əmək prosesində innovasiyaların formalaşması üçün müəyyən işçinin çalışdığı təşkilatın, müəssisənin innovasiya potensialı, yeni ideyaların tətbiq etməsi üçün hazır olmağı son dərəcədə əhəmiyyətli hesab olunur.

Hal-hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikasının keyfiyyətcə yeni demoqrafik və sosial məhdudiyyətlər şəraitində əmək sahəsində mövcud olan çatışmazlıqlar əmək potensialının idarəolunmasında təsirli sistem yaradılmasını tələb edir.

İqtisadi fəal əhalinin ətraf mühitin innovasiya dəyişikliklərinə qabaqlayıcı uyğunlaşmasını təmin etməsi üçün aşağıdaki təkliflər irəli sürülür: fasiləsiz peşə təhsili sistemi, məzunların peşəkar ixtisaslaşdırılmalarının şəhadətnaməsi, təhsil prosesinin təşkilində dövlət ilə özəl sektorun əməkdaşlığının təmin olunması.

Tədqiqatların göstərdiyi kimi, 2012-ci ildə bütün maliyyə qurumlar hesabına Muxtar Respublikanın iqtisadiyyatına bütövlükdə 982,3 milyon manat məbləqində investisiyalar cəlb edilmiş, bu isə 2011-ci illə müqaisədə 20,4% coxalmışdır. Beləliklə, 2009-2013-cü illər ərzində Naxçıvan MR-nın iqtisadiyyatının inkişafına yönəldilən investisiyalarının illik həcmi 3,4 dəfə yüksəlmiş, 1milyard 38 milyon manat təşkil etmişdir.

Regionun əmək potensialının formalaşması və istifadəsinə təhsil infrastruktutunun yenilənməsi, məktəblərin yeni texnoloji təhcizatlarla təmin olunması əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər. Təhlil göstərir ki, 2009-2013-ci illər ərzində Muxtar Respublikada 35 yeni orta məktəb açılıb, 10 uşaq bağçasının tikintisi başa vurulub, 40 məktəb və 2 baxça əsaslı təmir olunub[1].

Belə ki, təhsil müəssisələrini bitirən gənclər aşağıda göstərilən problemlərlə rastlaşırlar:

- təhsil sistemi və əmək bazarı arasında qarşılıqlı əlaqəndirmə mexanizminin olmaması;

- məzunların əksəriyyətinin bacarıqlarını tam ölçüdə göstərmək qabiliyyətinin olmaması.

---

[1] Naxçıvan Muxtar Respublikasının Normativ xüquqi aktlar toplusu. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin nəşri, 2014, s. 80.

Bazar iqtisadiyyatının inkişafı şəraitində elmi-texniki tərəqqinin yüksəlməsi əmək potensialının kəmiyyət və keyfiyyət xüsusiyyətlərinə tələb artır. Təsadüfi deyil ki, bir sıra ölkələrdə, eləcə də Azərbaycanda iş yerlərinin və işçilərin tarazlaşdırılmaması əmək resurslarının az olması ilə yox, məhz keyfiyyət baxımından uyğun olan işçilərin çatışmaması ilə müşahidə edilir. Bazar şəraitində istehsalın səmərəliliyinin artırılması istehsal edilən məhsulda işçinin qabliyyətinin, biliklərin və əməyə yaradıcılıq münasibətin reallaşdırma səviyyəsi kimi cıxış edir. Başqa sözlə, əmək potensialı insanın qabiliyyətini kəmiyyətcə və keyfiyyətcə xarakterizə edən inteqral bir formadır. Beləliklə, yeniliklərdən istifadə etmə yeni iş yerlərin acılmasına, Naxçıvan Muxtar Respublikasının məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə şərait yaratmışdır.

Regionun məşğulluq strukturunun dəyişikliklərinə yuxarıda göstərilmiş tədbirlərlə yanaşı başqa amillər də təsir edir: çoxquruluşlu iqtisadiyyatın formalaşması, sahə istehsal strukturunun dəyişilməsi, bazar sisteminin inkişafı və s. Potensialın təkrar istehsalına sistemli yanaşma regional strategiyanın hazırlanması və əmək potensialının məqsədyönlü inkişaf proqramları əsasında regionun sosial-iqtisadi inkişaf proqramının bir hissəsi kimi həyata keçirtmək olar. Bu halda hədəflər, məsələlər, prioritetlər, resurslar və reallaşma mexanizmi regionun başqa inkişaf istiqamətləri ilə bağlı olmalıdır. Lakin zərurət yaransa da, Azərbaycanın regionlarında, həmçinin Naxçıvan Muxtar Respublikasında belə strateji sənədlər hazırlanmır.

Əmək potensialının regional məqsədyönlü inkişaf proqramının məqsədi rəqabət qabliyyətli əmək potensialının genişləndirilmiş təkrar istehsalını təmin etməkdir. Əmək potensialının regional məqsədyönlu inkişaf proqramının strukturu əmək potensialının təkrar istehsalının mərhələlərinə uyğun olmalıdır. Hər mərhələ üçün vahid məqsədyönlü proqramının yarımproqramları hazırlanır.

Naxçıvan MR-nın dövlət tərəfindən idarəetmə istiqamətləri əsasən əmək potensialının altı mühüm amilləri olan demoqrafik, sosial, iqtisadi, psixoloji, məkanauyğun və institusional səviyyəsində cəmləşdirilməlidir.

Son illərdə ölkədə klaster-texnoparklar yaradılması əsasında iqtisadiyyatın real sektorunun sənayeləşdirilməsi prosesi sürətləndirilmişdir, buna Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 3 iyun 2009-cu ildə qəbul olunmuş “Azərbaycanda xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması” fərmanı imkan yaratmışdır. Regionun klaster yaranmasına hazır olmasının müəyyənləşdirilməsi və əsaslandırılması üçün buna

regionun hazırlığını aşkar etmək lazımdır, yəni iqtisadiyyatın əsas fəaliyyət növləri, rəqabətqabiliyyətliyi, region ərazisində olan müəssisələrin birləşmə imkanları öyrənilməlidir. Regional klasterlərin yaradılması imkanının üzə çıxardılması bir sıra əmsalların öyrənilməsi metodikasının köməyi ilə həyata keçirilir. Onlardan biri iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə istehsalın lokallaşdırma əmsalıdır. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, emaledici sənayenin payına 2010-ci ildə 87,3% düşürdüsə, 2012-ci ildə bu göstərici 92,8% catmışdır. İqtisadiyyatın inkişafı istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin və yeni istehsal sahələrinin açılışının bərpası nəticəsində nail olunmuşdur. Ən yüksək lokallaşdırma əmsalı qida məhsullarının içkilər və tütün daxil olmaqla istehsal sahəsinin payına düşür, 2012-ci ildə əmsal 1-ə yaxınlaşdı və 0.29 təşkil etmişdir. Kimya, ağac emalı yüngül sənaye sahələr üzrə bu əmsal praktiki olaraq dəyişilməmiş və çox kiçik olmuşdur. Beləliklə, klasterin yeyinti sənayesinin istehsalı səhəsində yaradılması məqsədəuyğun hesab olunur. Kecmişdə Naxçıvan Muxtar Respublikası aqrar-sənaye inkişafı sektoru istiqamətləndirilmişdirsə, indi isə yeyinti sənayesinin istehsalı, tütün məmulatların istehsalı və yüngül sənayesi böyük imkanlar yaradır, bu da regional klaster yaradılması üçün əhəmiyyətli potensiala malikdir. Muxtar Respublikada bu sahədə böyük imkanlar yaradılmış, bir sıra rentabelli xarici ölkələrə ixrac edən müəssisələr yaradılmışdır. Onların sırasında “Ləzzət Qida Sənəye” MMC, “Babək Sirab” ASC, “Badamlı” MMC, “CahanTobaco” və s. Regionun iqtisadi sabitliyinin əsas şərtlərindən biri əhalinin ərzaq məhsulları ilə, məhz yerli istehsalın hesabına təmin olunmasıdır. Bu məqsədə çatmaq üçün 17 sentyabr 2008-ci ildə Ali Məclisin Sədri tərəfindən "2008-2015-ci illərdə əhalinin ərzaqla təminatı üzrə “Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir. Bu gün bu istiqamətində müvəffəqiyyətlər qazanılmışdır, lakin yeyinti məhsullarının istehsalında regional klasterin formalaşması Muxtar Republikanın iqtisadi potensialının yüksəlməsinə, enerjiyə qənaət edən texnologiyalarının daha yaxşı istifadəsinə, mövcud əmək potensialından istifadənin yaxşılaşdırılmasına, bilik səviyyəsinin artmasına və əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına imkan yarada bilər.

Hal-hazırda Azərbaycanda klaster siyasəti formalaşma mərhələsini keçir, Qazaxıstanın, Ukraynanın və dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsi öyrənilir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir şəraitdə Azərbaycanın sənaye siyasətində müasirləşdirmə kontekstində və iqtisadiyyatın klasterləşdirilməsində mövcud sənaye güclərinin effektiv istifadəsi və

böyuk qurumların və komplekslərin müasirləşdirilməsinin sürətləndirilməsi amilini nəzərə almaq zəruridir.

Regional iqtisadiyyatda klaster yanaşmasının tətbiqi Azərbaycanda kifayət qədər yaxşı öyrənilməmişdir. Bütövlükdə, iqtisadi gücü olan dünya ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq, nəticəyə gəlmək olar ki, iqtisadiyatın inkişafı üçün bu üsul ən perspektivli hesab olunur. Klaster yanaşması elmi mühitdə böyük marağa səbəb olur, ən yeni elmi iqtisadi nəzəriyyələr üçün aktual olaraq Beynəlxalq Valyuta Fondu və Ümumdünya bankı kimi ən mühüm iqtisadi təşkilatlar tərəfindən praktik tətbiqetmə üçün tövsiyyə edilir.

Zamanın tələblərinə uyğun olaraq əmək potensialının inkişafını təmin etmək məqsədi ilə dövlət tərəfindən həyata keçirilən şəraitdən asılı olan passiv siyasətdən imtina etmək zəruri hesab olunur.

Dövlət tənzimlənməsi siyasətini aşağıdakı qaydada həyata keçirmək məqsədəuyğundur:

- Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının xüsusiyyətlərinin təyin edilməsi;

- sahibkarlıq (xüsusi ilə kiçik və orta) üçün kadrların hazırlanması, aqrar sahədə isə kənd təsərrüfatlarının fermer subyektləri üçün;

- gənclərin ixtisaslara və peşələrə yiyələnməsi, faydalı əməyə cəlb edilməsi üçün maddi və mənəvi stimullaşdırma üsulların hazırlanması, yeni peşələr və ixtisaslar üzrə iş yerlərinin açılması.

Yuxarıda göstərilənlər gənclərin məşğulluq məsələlərinin həllində həllelidici rol oynaya bilər və Naxçıvan Muxtar Respublikasında həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına təsir göstərə bilər.

Dissertasiya işinin nəticəsi kimi Naxçıvan Muxtar Respublikasında əmək potensialından istifadəsi üçün növbəti **təkliflər** hazırlanmışdır:

- əmək potensialının formalaşma prosesinin aktivləşməsinə və uyğunlaşdırılmış maarifləndirici siyasətin, həmçının dövlət hakimiyyət orqanları ilə biznes-strukturlarının qarşılıqlı sinxronlaşdırması hesabına əmək potensialından istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsinə söykənən ərazinin inkişaf planlaşdırılması zəruri hesab olunur;

- bazar tələblərinin öyrənilməsi məqsədi ilə Muxtar Respublikanın müxtəlif səviyyəli xüsusi və peşəkar maarifləndirmə müəssisələrində marketinq siyasətini hazırlayıb həyata keçirmək;

- ətraf mühitin innovasiya dəyişikliklərinə iqtisadi aktiv əhalinin qabaqlayan uyğunlaşmasını təmin etmək üçün fasiləsiz peşə təhsil sistemi,

məzunların peşəkar ixtisaslaşdırmalarının şəhadətnaməsi, maarifləndirici prosesin təşkilində dövlətin və özəl sektorun əməkdaşlığı kimi tövsiyələr verilə bilər;

- ölkənin regionlarında, həmçinin geri qalan sənaye sahələrində klasterlərin tədbiqi, texnoparkların və xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması;
- innovasiyaların stimullaşdırılması və uzunmüddətli şərikli tədqiqat proqramların hazırlanması məqsədi ilə innovativ klasterlərin formalaşdırılması, yüksəktexnoloji sahələr üçün müəssisələrin yaradılması;
- mövcud sənaye güclərindən effektiv istifadəsini təmin etmək və Naxçıvan Muxtar Respublikasında böyük qurumların və komplekslərin müasirləşdirməsinin sürətləndirilməsi məqsədi ilə qida məhsullarının və tütünün istehsalı sahəsində klaster yaratmaq zəruri hesab olunur.

Dissertasiyanın əsas məzmunu aşağıda dərc olunmuş tezis və məqalələrdə əksini tapmışdır:

1. Naxçıvan MR-nın əmək potensialının təhlili // Azərbaycanın Elmi-Tədqiqat Kənd Təssarüfatının Iqtisadiyyatı və Təşkili Institutunun Elmi Əsərləri, 2010, s. 93-96.

2. Аспекты оценки и управления человеческого и трудового потенциала / Материалы Международной научно-практической конференции посвященной проблемам формирования инновационного сельскохозяйственного производства, Баку, 2010, стр. 140-141.

3. Əmək potensialının istifadəsində dövlətin rolu // AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun Xəbərləri, 2010, s. 69-71.

4.Naxçıvan MR-da əmək potensialının formalaşması və istifadəsi məsələləri // Kənd Təssərufat İnstitutunun Xəbərləri, 2010, № 3 s. 28-31.

5.Формирование и развитие регионального кластера в Нахчыванской Автономной Республике // The HERALD of Ternopil National Economik University, 2013, № 5, p. 76-79.

6.Инновационность в процессе труда в Нахчыванской Автономной Республике / Проблемы и перспективы инновационного развития экономики Материалы XVII международной практической конференции. Киев-Симферополь-Алушта, 2012, стр. 226-229.

7. Проблемы трудовых ресурсов в Нахчыванской АР и их влияние на экономическое развитие / «Qloballaşma prosessində Qafqaz və mərkəzi Asiya” İqtisadiyyat və Beynəlxalq Münasibətlər IV Beynəlxalq konqresinin Materialları. Bakı, 2014, s. 481-484.

8.Управление и оценка трудовых ресурсов в Нахчыванской АР / Международный двуязычный журнал Наука и мир № 7(11), Волгоград 2014, стр. 35-37.

9. Regionun sosial-iqtisadi inkişafının əmək ehtiyatların formalaşmasına təsiri // AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri, 2014, № 3, s.259-263.

10. Кластерная концепция как инновационный путь развития // Международный двуязычный журнал Наука и мир, Волгоград 2015, № 2(18), стр. 27-30.

Джаббарова Севиндж Адалят кызы

Формирование и использование трудового потенциала в Нахчыванской Автономной Республике

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трех глав, выводов и предложений и списка использованной литературы

Во введении обосновывается актуальность выбранной темы, степень изученности проблемы, цель и задачи, объект и предмет исследования, теоретико-методологические основы, научная новизна, теоретическая и практическая значимость.

В первой главе, которая носит название «Теоретико-методологические основы формирования и развития трудового потенциала Нахчыванской Автономной Республики» рассматриваются факторы формирования и развития трудового потенциала, а также влияние демографических факторов на эффективное использование трудового потенциала.

Во второй главе - «Анализ и экономическая оценка состояния использования трудового потенциала в Нахчыванском экономическом районе» исследуются вопросы влияния социально-экономического развития на трудовую активность населения и состояние развития занятости в регионе.

В третьей главе – «Основные направления совершенствования управления трудовым потенциалом в Нахчыванском экономическом районе» рассматривается управление инновациями в процессе труда и региональные кластеры и их роль в эффективном использовании трудового потенциала.

В соответствии с выше сказанным, в заключительной части диссертации обобщены выводы исследования, представлены предложения и рекомендации имеющие определенную научно-теоретическую значимость.

Sevinj Adalat qizi Jabbarova

Formation and use of labor potential in Nakhchivan Autonomous Republic

SUMMARY

This thesis consists from introduction, three heads, conclusions and offers, the list of the used literature.

In the introduction the actuality of the topic of the dissertation is based, the degree of studied of problem is characterized, a purpose and tasks is put, the scientific of research open up, practical mean full is shown.

In the first chapter «Theoretic-methodological bases of formation of labor potential in Nakhchivan Autonomous Republic» are investigated formation and development of labor potential, has been shown the impact of demographic changes in effective use of labor potential.

In the second chapter called «Economic analysis and assessment of the use of the labor potential in Nakhchivan economic region» the role of socio-economic development in population activity and the influence of development in the employment in the Nakhchivan economic region has been investigated.

The third chapter of this research, "The improvement of the main areas of management of labor potential in Nakhichivan economic region" is called. In this chapter is conditions management of innovation in the labor process a new economic relations, terms of efficient use of labor resources, regional clusters and their role are shown in the Nakhchivan economic region.

Based on the above, in a final part of work the author of the thesis the research results can be summarized in the by conclusions and offers were put forward in scientific and theoretical importance received as a result of the conducted research are given.

Çapa imzalanmışdır: 22.05.2015
Formatı: 60/84, 16/1
Sifariş: 77
Sayı: 100

AMEA Naxçıvan Bölməsinin “Tusi” nəşriyyatında çap edilmişdir

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NAXÇIVAN BÖLMƏSİ

Əlyazması hüququnda

SEVİNC ƏDALƏT QIZI CABBAROVA

NAXCIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA ƏMƏK POTENSİALININ FORMALAŞMASI VƏ İSTİFADƏSİ

İxtisas: 5308.01– Ümumi iqtisadiyyat

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

NAXÇIVAN – 2015